

BÉRES NORBERT

**„Román, ’s mi jobb a’ Románál”
– a román népszerűsítésének stratégiáiról***

Jelen dolgozat elsődleges célkitűzése a 18–19. századi románsorozatok kiadásával, propagálásával és értékesítésével kapcsolatos korabeli gyakorlatok rekonstruálása. Közismert, hogy a régi századforduló a magyar nyelvű széppróza térhódításának, a románok számszerű gyarapodásának kiemelkedő időszaka.¹ Miközben a keresztény morál primátusát féltő egyházi gondolkodók,² s a régi tudós műveltségű literátorok pálcát törtek a károsnak minősített műfaj fölött, a román minden korabeli tömegnyomtatvány keresettségét és népszerűségét túlszárnyalta.³ A kiadványok jelentősen (mondhatni ugrásszerűen) megnövekedő száma ezért szükségessé tette egy következetes finanszírozási és értékesítési rendszer fokozatos kialakítását, a kötetek szélesebb körben való megismertetésére irányuló technikák alkalmazását.⁴ Az e logika szerint kialakuló szövegtípusok, a „Tudósítás”, a „Jelentés”, a „Híradás”,⁵ később pedig a recenzió jelzik, hogy

---

* Előadásként elhangzott az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon (1770–1820)* Lendület Kutatócsoport (kutatócsoportvezető: Csörsz Rumen István), a Györi Hittudományi Főiskola és a Pannonhalmi Bencés Gimnázium szervezésében rendezett *Sajtó és irodalom a többnyelvű Magyarországon (1770–1820)* című nemzetközi konferencián (Győr, 2018. április 27.).

¹ Vö. BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998³, 189–222; SZAJBÉLY Mihály, *„Idznak a’ magyar tollak”, Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2001 (Irodalomtudomány és Kritika), 159–191; SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, *A prózaepika = Magyar irodalom*, szerk. Gintli Tibor, Bp., Akadémiai, 2010 (Akadémiai Kézikönyvek), 370–404; BÓDI Katalin, *Könnny és tinta, A magyar levélregény és heroida történeti és poétikai háttere*, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2010 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 46).

² SZAJBÉLY 2001, i. m. 185.

³ FÜLÖP Géza, *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*, Bp., Hatágú Síp Alapítvány, 2010 (A könyves szakképzés füzetei, 17), 69–71. Vö. KULCSÁR Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943, 60–61.

⁴ Vö. KÓKAY György, *A könyvkereskedelelem Magyarországon*, Bp., Balassi, 1997, 83–109.

⁵ Nincs konszenzus arról, milyen kritériumok szerint lehetne elkülöníteni az egyes hirdetéstípusokat, a megnevezések alkalmazása a kiadók esetében is következtelen. További, kevésbé rendszeres megnevezések a „Tudományos dologok” (*Mindenes Gyűjtemény*), „Litteratori Tudósítások” (*Orpheus*), „Tudománybéli Tudósítás” (*Magyar Hirmondó, Magyar Merkurius*), „Tudományi Híradások” (*Magyar Merkurius*), „Tudománybéli Jelentés”, „Tudományt tárgyazó Tudósítás”, „Tudo-

a propagálás, az előfizetésekre összpontosító tevékenységek kilépnek a nyilvánosságtól elzárt magánszféra keretei közül, s a periodikák felületét felhasználva szélesebb nyilvánosság előtt teszik megismerhetővé a kiadott, vagy kiadás előtt álló kötetek jellemzőit. Minthogy a könyv mint közforgalomba hozott árucikk értékesítésének, ezáltal az olvasókhhoz való eljuttatásának szükségessége alapvető fontosságúnak bizonyult a korszak kiadói számára, a felismerés elvezet a korabeli hírlapok, folyóiratok a könyvterjesztés rendszerében betöltött szerepének átrendeződéséhez. Az időszaki kiadványok reklámfelületein megjelenő tudósítások, hirdetések egyrészt hozzájárultak a megjelenő kötetek szélesebb körű megismertetéséhez, a könyvtermék értékesíthetőségének elősegítéséhez, másrészt megteremtették a róluk való diskurzus lehetőségét.⁶ Hogy kontextusában értelmezhesük a régi századforduló népszerű prózairodalmának térhódítását, irodalomszociológiai szempontok alkalmazásával érdemes közelítenünk a román gyors ütemű felfutásának irodalmi, részben társadalmi jelenségéhez.

Részint mediális eltérések következtében, részint hiányosságukból, szétszórtságukból adódóan a forráscsoportok heterogenitása megnehezíti a folyamat rekonstruálását: más funkció betöltésére szánták ugyanis a kötetek paratextusaiban közzétett tudósításokat, mint a hírlapokban publikált felhívásokat. Ezek más-más következtetések megfogalmazására adnak alkalmat. Az előbeszédék alapvetően programos elgondolások szerint, ideologikus toposzok felhasználásával közelítenek olvasóik felé, melyekben csupán áttételesen, a haza szolgálatának éthosza mögé rejtve szerepel a gazdasági célzat. Az erkölcsnevelés ideologikus funkciója és az anyagi haszon között húzódó, a korszakban többek által is hangsúlyozott feszültséget feltételezhetően a kiadók is érzékelték, ezért igyekeztek vállalkozásaikat ideológiai szempontból is megalapozni a tudós hazafiságot, a női olvasóközönseget, vagy a hasznosságot mintázó retorikai klisék alkalmazásával, érveléseikben a közönységért, a literatúráért, a nemzetért folytatott lelkiismeretes, hazafias tevékenységet állítva előtérbe. Csakhogy a kötetek paratextusaiból kiolvasható ideologikus perspektíva mellett már kidomborodnak a pragmatikus, a kötetek konkrét értékesítését célzó, a könyvet immáron üzleti produktumként felfogó megfogalmazások. Az elvont síkon értelmezhető, valamint a konkrét,

---

mányos Tudósítás” (*Magyar Kurír*), „Könyvárosi Tudósítás”, „Új Könyvek” (*Hazai Tudósítások*), „Tudósító Levelek” (*Erdélyi Múzeum*), „Új Könyvek és Mívek” (*Tudományos Gyűjtemény*) stb.

⁶ Decsy Sámuel szemérmes hangvételű jelentése konkrétan utal e szerteágazó funkcióra: „Mi, mint a’ kik a’ Magyar Litteraturának nem leg utolsó eszközlői ’s gyarapítói lenni kívánunk, jelentjük, ’s adjuk a’ tudós Magy[ar] Publicumnak tudtára, hogy mi, minden kedves Hazánkban Magyar vagy Deák nyelven ki adatandó hasznos és jó munkákat, ezen újság leveleinkben ki hirdetni mindenkor készen leszünk. Arra való nézve kérjük tudós hazánkfiait, hogy mihelyt egy illy köz hasznú munka a’ sajtó alól ki fog szabadulni, arról vagy magok, vagy mások által tudósítsanak bennünket, vagy a’ melly még kedvesebb leszen előttünk, munkáikat nekünk meg küldeni ne sajnálják. Mi, a’ kik Polyhistoroknak magunkat nem tartjuk, tartani nem akarjuk, nem is tarthatjuk, az azokról való itélet tételt másnak engedjük; de azomban azt is jó szívvvel veszük, ha tudós hazánkfiai az illy új könyvekről való, minden részre hajlástól üres értelmeket velünk közleni, ’s általunk az Olvasó Publicum előtt esmértelessé tenni nem sajnállyák.” *Magyar Kurír*; 1803. aug. 9., 192.

gyakorlati ismeretekre összpontosító szólamok szintetizálásának kísérletében idővel fokozatos elmozdulás mutatkozik a pragmatikus szemléletmód felé. Míg a paratextusokban az ideologikus célzatosság következetes fenntartása jellemző, a hírlapokban közzétett tudósítások, jelentések, hirdetések a köteteket piaci terméként, értékesítendő áruként jelenítik meg.

„Hasznos Mulatságok” (ideologikum)

Elő forráscsoportként a kötetek paratextusai különíthetők el. Az előszavak orientáló-propagáló funkciójára már Szajbély Mihály kutatásai felhívták a figyelmet,⁷ jelen gondolatmenetben elegendő annak megerősítése, hogy e funkció rendszerint ideologikus megszólalásmódok keretében került kifejezésre. A magyarországi könyvkiadók vélhetően saját üzleti érdekeiket szem előtt tartva jutnak a felismerésre, hogy az olvasóközönség aktuális igényeit megcélzó kiadványok magas példányszámú előállításával lehetőség nyílhat a könyv mint termék tömegcikké tételére. „Különösen kifizetődő vállalkozás a szakosított sorozat, melynek irányítása, külseje és érdeklődési területe azonos. Ez egyrészt a szerzőket kipróbált hatású terméktípusok irányába tereli, másrészt határozott, jól körülhatárolható és élő kívánságot elégít ki. [...] Ebből látszik, hogy minden sorozat mögött van egy feltételezett közönség, amelynek nevében és érdekében a választás történik”.⁸ Amikor 1798-ban az olvasóközönség románok iránt növekvő érdeklődésére alapozva⁹ elindul Landerer Ferenc kassai nyomdász vállalkozása, a *Rózsa Szín Gyűjtemény*, a tizenhárom kötetet kitevő sorozatát „a tisztelt szép Nemnek” ajánlja, hangsúlyozván a női olvasók kitüntetett figyelme és a jövőbeni könyveladás sikeressége közötti áttételes összefüggést: „Ezen tzm alatt: a' *Rózsa szín Gyűjtemény* különféle erköltsi, és mulattató történetek, Római mesék, jelennek-meg minden második hónapban; a' Kötet, nyöltzad rétbén van, szép nyomtató papiroson, szép betűkkel, rózsá szín boríték alatt, gyönyörű rézre metszett képekkel, 12. 's 15. árkusnyi nagyságban. Minthogy pedig annak a' tisztelt szép Nemnek vagyon szenteltetve, melly a' még olly igen tsekély faradságot is figyelmetességére méltóztatja, annyival határozatlanabb bizodalommal tartok számot az ezen munkára való előre fizetés' segedelmére. Az előre fizetés minden Köttere [!] 30 kr.”¹⁰

⁷ SZAJBÉLY 2001, i. m. 168.

⁸ ESCARPIT, Robert, *Irodalomszociológia = Uő, Irodalomszociológia, A könyv forradalma*, ford. Vigh Árpád, Bp., Gondolat, 1973, 57.

⁹ Vö. FÜLÖP 2010, i. m. 70.

¹⁰ A jelentés a *Rózsa Szín Gyűjtemény* egyes köteteinek elején szerepel. Hírlapban: *Magyar Mercurius*, 1798. máj. 11., 561–562. Landerer Ferenc előfizetési felhívása kísértetiesen emlékeztet az *Uránia* néhány esztendővel korábbi, *A' Magyar Asszonyi Nemhez* című felhívására. Csaknem megegyező kinyilatkoztatásai hasonlóságából arra következtethetünk, hogy Landerer Ferenc alighanem a már létező, s az *Uránia* szerkesztői által kipróbált gyakorlat átvételében látta a sorozat sikeres működtetésének zálogát: „Majd nem tellyes bizonyossággal lehet tehát reményleni, hogy

Megszólítása a női olvasóközönség jobbára románokat preferáló olvasás-gyakorlatának korabeli, szintén ideologikus mintázatokon nyugvó szólamaira vezethető vissza,¹¹ lévén, hogy elvi síkon értelmezi a „szép nem” kívánalmait és elvárásait. Elgondolásában evidenciaként jelenik meg, hogy az alapvetően erkölcsi, ugyanakkor mulattató történetek utat találnak olvasóikhoz. Ideologikus közönségképzetének megfogalmazása mellett azonban kiemelkedő szerepbe kerül a gazdasági szemlélet is: a kötetméretre, a papírminőségre, a tipográfiára, a külalakra és az előfizetés részleteire vonatkozó megjegyzések reprezentatív jelei, hogy Landerer Ferenc alapvetően üzleti vállalkozásként tekint románsorozatára.¹² Megindításával Landerer Ferenc bevezet egy olyan új, markánsan anyagi érdekeltségek erőterében formálódó terméktípust, amely viszonyítási pontként szerepelhetett a későbbi románsorozatok számára, az olvasóközönség megszólításának, s a kiadandó kötetek kiválasztásának gyakorlatában egyaránt. Figyelem ezúttal nemcsak az egyes, önálló szövegekre helyeződött, hanem az azokat egységbe rendező sorozatra is, amely az értékesítési szempontok mellett meghatározta a lefordítandó művek kiválasztását is, hiszen a sorozat feltételezett olvasóközönségét csak az igényeknek és az olvasói elvárásoknak megfelelő szövegek kiadásával lehetett megtartani. Ugyanis „egy kiadó sem engedhette meg magának, hogy egy munkát olyan példányszámban állítson elő, amelyet a piac nem tudott belátható időn belül felvenni – ez ugyanis az eladatlan példányok számának növekedésével – vagy legalábbis a lassú értékesítés miatt jelentős ösz-

---

valamint nem lesz fogatlan, úgy nem is lesz kedvetlen Hazánknak szép Neme előtt egy olly Munka – a’ melly különösen az Asszonyi Nemet illető esméreteket hozzon forgásba; kedveltető móddal hasznos Tanításokat adjon; mulattasson is, oktasson is, készítsen jó, ’s gondolkodó Anyákat [...] Hogyha bizodalmunknak az elő-segállók’ száma meg-felel, igyekezni fogunk a’ Munkának külső Ékességét is meg-adni. Minden kötet ró’sa szín borítékban fog az elő-fizetőknek kezéhez küldetni. A’ papiros tsinos, és szép; a’ betűk újjak és tiszták. Minden kötethez járúlnak a’ foglalattal meg-eggyező réz-metézések, mint: nevezetes Személylek’ ábrázati, viseletek’, eszközök’, épületek’, tájékok’ ’s effélék’ rajzolat. Egy kötet’ nagysága fog állani 20–25 árkusból. Az elő-fizetés fél esztendőnként fog be-szedetni három forintjával. És így egy egész esztendő’ folytáért, az az négy kötetért 6 for.” *Magyar Hirmondó*, 1794. február 28., 301–304. (Az idézet innen: 302–303.)

¹¹ BUKYNÉ HORVÁTH Mária, *A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai = Magyar Könyvszemle*, 1966/1, 20; vö. POGÁNY György, *Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában = Könyvtári Figyelő*, 2008/3, 450–462; KÉRI Katalin, „Nők csak mértékkel olvassanak...”, *Adalékok a hazai női olvasóközönség 18–19. századi formálódásának történetéhez = Pedagógia – Oktatás – Könyvtár*; Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére, szerk. Csóka-Jaksa Helga, Schmelczér-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 319–341; PAPP Júlia, „*Ti vagytok a’ polgári Erény ’s Nemzetiség védangyalai...*”, *Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában = A zsol-tártól a rózsaszín regényig*, Fejezetek a magyar női művelődés történetéből, szerk. Papp Júlia, Bp., Petőfi Irodalom Múzeum, 2014, 141–161.

¹² Vö. LÖWENTHAL, Leo, *Irodalom és társadalom*, ford. Kárpáti Zoltán, Bp., Gondolat Kiadó, 1973, 106.

szegű tőke lekötésével járt volna.”¹³ Ez egyrészt biztosította a kialakítani kívánt közönség felvevőképességének szinten tartását, igazodva ahhoz az implikált olvasóképzethez, melynek elvárásai horizontját a sorozat megcélozta, másrészt viszont ignorálta a magasabb esztétikai befogadóképességet megkívánó szövegek sorozatbeli jelenlétét. A tömegkultúra irányába elmozduló folyamat, eltérő gyorsasággal és intenzitással, minden európai országban végbement, s ennek részint okaként, részint következményeként kialakult a művészek (szerzők) azon rétege, „amely a széles olvasóközönség szükségleteinek a kielégítésére törekedett. És ebben az évszázadban lángoltak fel először a tömegkultúra körüli viták is.”¹⁴ A változásokat figyelemmel kísérő merészebb könyvkiadói stratégiák igyekeztek egy populáris(abb) könyvpiacot megteremteni, elsősorban a népszerű olvasmányok iránt érdeklődő közönség megnyeréséhez kapcsolva a vállalkozás sikerességét. Ez többféle feltételhez kötődött: „az előállítási költségeket, ennél fogva az eladási árat leszorító kiadói taktikához; a termékek városi vagy falusi hálázás útján való terjesztéséhez; s olyan szövegek vagy műfajok kiválasztásához, amelyek a lehető legnagyobb számú olvasót voltak képesek megragadni.”¹⁵ Mindezt megelő(lege)zi a folyamathoz szervesen hozzátartozó előállítási procedúra,¹⁶ ugyanis az előállítást megelőző munkálatnak kezdettől fogva számolnia kell a megcélolni kívánt olvasóközönség összetételével. „Sok minden függ attól, hogy néhány száz könyvbarát számára készülő luxuskiadásról van-e szó, vagy egy nagyközönségnek szánt olcsó kiadásról: a papír, a formátum, a nyomdai eljárás (betűtípusok kiválasztása, szedéstükör stb.), az illusztráció, a kötés, különösen pedig a példányszám.”¹⁷ A fentebb említettekre vonatkozó mérlegelés pedig már a kiválasztás periódusában releváns feltétel, hiszen a majdani célközönség érdeklődéséhez igazodó szempontok szerint történik.¹⁸

Landerer Mihály pozsonyi románsorozata, a *Téli és Nyári Könyvtár* másféle szempontrendszerrel érvényesítve önértelmezésében és közönségképzetében a tudós hazafiság közösségének ideologikus diskurzusához kapcsolódik, amikor a sorozat egyes köteteit a „tudós Olvasóimnak”, a „drága Magyar tudós Publikumnak”, a „leg-főbb tiszteletre méltó Hazabéli Publikumnak”, a „Tudós Magyar Hazámnak” vagy a „Nemes és tudós Publikumnak” ajánlja. Debreczeni Attila szerint a „tudós hazafiság eszméje nagyon alkalmas volt a közösségképző szerep betöltésére, hiszen olyan általános, ideologikus karakterű volt (a tudományok

---

¹³ FEBVRE, Lucien, MARTIN, Henri-Jean, *A könyv születése, A nyomtatott könyv és története a 15–18. században*, ford. Csernus Anikó, Szász Géza, Bp., Osiris Kiadó, 2005 (Osiris tankönyvek), 217–218.

¹⁴ LÖWENTHAL 1973, i. m. 16–17.

¹⁵ CHARTIER, Roger, „Népi” olvasók, „népszerű” olvasmányok a reneszánsztól a klasszicizmusig = *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, ford. Sajó Tamás, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 308.

¹⁶ ESCARPIT 1973, i. m. 57.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

terjesztése, a nemzet felemelése, a magyar nyelv megóvása stb.), amely a legszélesebb körben lehetővé tette az azonosulást.¹⁹ A megszólítani kívánt közönség képzete meghatározó a sorozat önértelmezésére nézvést,²⁰ ezért Landerer Mihály a tudós hazafiakat, többnyire a *Téli és Nyári Könyvtár* köteteinek paratextusaiban megszólító gyakorlata „azt a feltételezett olvasót jeleníti meg, aki nyilvánvalóan egy véleményen van a szerzővel [esetünkben a kiadóval – B. N.] az adott mű (és általában bármely mű) funkcióját tekintve, azaz a magyar nyelv és ezáltal a haza szolgálatára rendeli a literátori tevékenységet.”²¹ Pusztán ideológiai síkon azonban nem lehetséges sikeres vállalkozást építeni, ezzel nyilvánvalóan Landerer Mihály is tisztában volt, amikor az olvasóközönség megszólítása után ismereti a következő kötet megjelenésének időpontját, valamint közli a már kapható kötetek legfontosabb, az értékesítés szempontjából lényeges paramétereit. Az Eggenberger József kiadásában induló *Eredeti Magyar Románok* Landerer Mihály gyakorlatához hasonlóan a tudós hazafiság közösségén belül képzelet el a sorozatban megjelentetni kívánt románok tematikai pozicionálásának kereteit, kiemelt fontosságot tulajdonítva az eredeti műveknek. Az első kötetet jegyző Ilosvay Sámuel a következőképpen közvetíti Eggenberger koncepcióját „Előre bocsátott Beszédében”: „A’ mi Nemzetünk, Karikliát, Kártigámot, Kassandrát régen gyönyörködve forgatja; nem is tagadhatni, hogy ezen munkák’ olvasása olly tetemes hasznot szerzett légyen az olvasóknál: hogy az Iróknak érdemeit mindenkor tisztelettel említhetjük. De vallyon, nem volna é ezen Munkák’ foganatossága nagyobb, ha a’ Hazai Történetekből választott Tárgyakat, a’ feltűzesültt képzelődés, úgy festené hazafiui érzékenységgel az olvasó előtt, hogy gyönyörködtetése közben Nemzeti érzést is gerjesztene? – Én úgy reménylem, hogy meg nem tsal hizelkedő magam szeretete, ha a’ Hazai Irókra azt a’ kötelességet hárítom, hogy kedveskedő Munkáikkal egyszersmint a’ hazafiui érzést is tartoznak nevelni.”²² Mindezek megerősítéseként a felhívás egy felszólítást is megfogalmaz, amelyben hangsúlyos logikai pozícióba kerül a hasonló típusú művek közzétételének szorgalmazása: „Te kegyes Olvasó! [...] ha egy kis időt az olvasásban kellemetesen töltöttél, bíztasd Hazánk Tudós fiait azon felséges igyekezetre, hogy gyönyörködtető munkáikkal a’ Hazafiuságot is mélyebben gyökeresítsék.”²³

Kis János *Flóra* című sorozatának informális kritériumok alapján elvonatkoztatott közönségképzete csupán részlegesen érintkezik „elődei” ideologikus elképzeléseivel. „Barátomhoz” megszólítással kezdődő előszavában konkrétan

¹⁹ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek, Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 58.

²⁰ LABÁDI Gergely, *Könyvek távolról: A magyar regény 1807-ben = Irodalomtörténet*, 2014/3, 325. [A továbbiakban: LABÁDI 2014a.]

²¹ DEBRECZENI 2009, i. m. 54.

²² [ILOSVAJ Sámuel], *Palugyay története*, mely az iffjú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív szerelmét foglalja magában, Pesten, Eggenberger József Könyvárosnál, 1807, 4.

²³ [ILOSVAJ] 1807, i. m. 6.

a megszemélyesített közönséghez fordul, az elvont diskurzusokhoz kapcsolódó kliséket egy bensőségebb, a magánbeszélgetés, vagy a levelezés formuláit idéző megszólalásmód keretében alkalmazva: „Mi meg vagyunk győzöttetve, 's tapasztalásunkból is tudjuk, hogy az olyan románok, mesék, versek és egyéb mulattató darabok, mellyeket a' jó izlés az okosság' vezérlése alatt dictál [...] nem tsak meg nem vesztegetik a' lelket 's lassú mérget nem hintenek a' jó erköltsök' gyökerére, [...] hanem inkább az értelemnek a' gondolkodást kellemetesebbé tészik, a' szívbe a' leg szebb indulatok' magvát hintik, 's a' képzelődést szép nemes és felséges képekkel töltik meg. Mi mind ezeken kívül még arról is meg vagyunk győzöttetve, hogy az igaz Böltseink által irattatott mulattató munkák a' léleknek ki pallérozására nem tsak leg kellemetesebb és leg hathatósabb eszközök, hanem illendő mértékben el múlhatatlanul szükségesek is.”²⁴ Erre nézve a közzétenni kívánt sorozat csekély előmenetel, mégis részt vállal e folyamatban: „Ime' én ismét egy lépést teszek, ismét egy gyűjteménnyel állok elő. Tsekélység ez, jól tudom; még is néked ajánlom, azért hogy a' Te gyönyörű elmédet ennél sokkal szebbnek, jobbnak 's tökéletesebbnek írására ösztönözzem. Vedd jó néven barátodtól 's hitess el magaddal, hogy valamig a' szentséget, jóságot, igazságot 's szépséget testvéreknek tartom, 's valamig szívemnek ezen bálványait minden erőmből tisztelem és szeretem, mind addig foglak tisztelni, és szeretni Tégedet is.”²⁵

Csakhogy Kis János kultúraközvetítő és műveltségpártoló intenciói hátterében feltűnik az anyagi érdekeltségű motiváció is, a pénzkereseti lehetőség. Kazinczy Ferenchez írott levelében teszi szóvá a *Flóra* kötetét illető bizonytalanságát, amely összefüggésre utal a fentebb idézett, főként ideológiai mintázatokon nyugvó előszó határozottságot sugalmazó kitételei, s Kis János valós szándéka között: „Már most olyan gondolattal vagyok, hogy a' magam költségén próbáljak valamit nyomtattatni. Mit tanátsolsz erre nézve Te, a' kinek olly sok tapasztalásaid vagynak, 's a' ki a' Hazának azt a' részét lakod és nézed vizsgáló szemekkel, mellyben a' Magyar könyvek' olvasása legnagyobb divatjában van? Ebben melleleg az is lenne tzelom, hogy munkáimból valami kis jövedelmet vehetnék; mert akarmiképp vizsgálom sorsomat, úgy találom, hogy erre is igen szükséges tekintenem. Mit gondolsz, boldogúlhatok-e némelly popularis és gyönyörködtetésre tzelozó munkákkal ezen szándékomban?”²⁶ Labádi Gergely szerint Kis János a piaci logika szerint működő kiadói igényekhez és a feltételezett közönségizlés kiszolgálásához fűződő viszonya alapvetően kétféle stratégia erőterében formálódik: „egyrészt nem tekinti az ezeket kielégítő kiadványokat komolyan számba vehető munkának, és eltávolító gesztusokkal kommentálja őket, másrészt viszont

²⁴ Kis János, ** *Barátomhoz = Flóra, vagy szívreható apró románok, erköltsi mesék, versek, és egyéb hasznosan gyönyörködtető Darabok*, A' Szép Nemnek, és a' Szép Nem' Barátjainak. Zaid' Kiadója által, I, Pesten, N. Kiss István Könyv ároznál, 1806, 4–6.

²⁵ Kis 1806, i. m. 6–7; vö. KULCSÁR 1943, i. m. 65–66.

²⁶ Kis János levele Kazinczy Ferencnek, 1805. ápr. 6., KAZINCZY Ferenc *Levelezése, 1803–1805*, III, kiad. Váczy János, Bp., MTA, 1892, 313.

a felvilágosodás kori magyar irodalom kedvelt közhelyéhez nyúlva az irodalom előkészítő szerepével érvel mellettük.²⁷ E két stratégia azonban rendre kiegészül két másik, főként a levelezésben mintázódó stratégiával, a személyes szempontként értelmezhető pénzkereseti tevékenységgel, valamint a népszerű narratív szövegek kapcsán felvetődő nyelvi kérdések előtérbe helyezésével.²⁸

Hartleben Konrád Adolf vállalkozása már címében is vállaltan hirdeti, hogy szórakoztató olvasmányok közzétételét tűzi ki célul, a közhelyszerű *utile et dulce* horatiusi gyökerű érvkészletét használva fel *Mulatságos Könyvtár* című sorozatának legitimálásához: „Hasznosok, sőt szükségesek a’ mulatságos el-beszéllések, történetek. *Hasznosok*; mert ha ki szerentsés etsettél le írja az emberi szív képét, a’ fontos, ritka, ’s különös esetekben az érzeménynek egy hiv tükrét tárja fel az Emberiség elibe. [...] *Szükségesek*; mert a’ takarékos Házi-Aszszony; ha el járt dólgaiban, a’ foglalatos Férjfi, ha tsüggesztő munkáji után enyhülni kíván, ha az Ifiú, a’ Leányzó az élet veszedelmibe hanyat-homlok rohanni [...] nem akar, kedvesen venné, ha egy könyvben mulatságot, ’s Kalauzt találhatna.”²⁹ E kitételekre és evidenciákra alapozva határozza magát arra, hogy románsorozat közzétételével csatlakozzon az olvasóközönség „gyönyörködtető pallérozásához”: „Én el tökéllém magamban, hogy ezen tzélban eszközlő lenni törekszem: azért is egy Román gyűjteményt adok ki illy szim alatt: MULATSÁGOS KÖNYV-TÁR A’ PALLÉROZOTT OLVASÓKNAK. Ezen gyűjtemény olly Iróknak munkájok, kik az írásban nem most török a’ jeget, ’s az e’ félékben a’ leg-jelesebbek közzé tartoznak. Benne a’ tárgyaknak különösségök, az írás-módnak lelkesítő kellemei [...] mindenütt tsalhatatlan gyönyörűséggel töltik el a’ Pallérozott Olvasót, ’s haszonnal vegyítik a’ mulatságot.”³⁰

Hartleben, Landererhez hasonlóan azonban nem feledkezik meg arról, hogy az ideologikus szövegeket a kötetek értékesítésének sikeressé tételéhez nélkülözhetetlen, a piaci logika szerint működő pragmatikus információkkal egészítse ki: hirdetését természetesen e logikának megfelelően a megjelentetni kívánt kötetek címének, tipográfiájának, külalakjának ismertetésével, s az előfizetési felhívás részletezésével zárja, bízván az ún. „pallérozott olvasók” érdeklődésében. Magabiztosságát szemlélteti, hogy bátran az előfizetők tudomására hozza, a pestiek nem prenumerálhatnak a sorozatra, hanem egyenként, személyesen vehetik meg köteteit. Vállalkozása nem előzmények nélkül való, ti. néhány esztendővel korábban Hartleben kiadásában valósult meg az osztrák *Eipeldauer Briefe* hosszú éveken át működő sorozatának hazai átültetése, a Gaál György által készített *A’ tudós Palótz, avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei* című többkötetes elbeszélésfüzér. Joseph Richter szerzeményének rendkívüli népsze-

²⁷ LABÁDI Gergely, *A’ Magyar Páméla és forrása* = Kis János, *A’ Magyar Páméla*, kiad. Labádi Gergely, Bp., reciti, 2014 (ReTextum, 1), 21.

²⁸ *Uo.*

²⁹ HOLOSZVSKY Imre, *Lelemények*, Pesten, Hartleben Konrád Adolf könyvárosnál a’ Vátzi Ut-szában, 1808, [oldalszám nélkül].

³⁰ *Uo.* [Kiemelés az eredetiben – B. N.] Vö. KULCSÁR 1943, i. m. 62.

rúsége Hartleben érdeklődését is felkelthette, aki Gaál Györgyöt bízta meg egy hasonló alkotás elkészítésével. Richter alapötletének magyar átdolgozása meg is jelenik hat kötetben, hazai jelentőségéről viszont aligha beszélhetünk.³¹ *Mulatságos Könyvtár* címen indított sorozatának fényében azonban úgy tűnik, a korábbi sikertelenség sem tántoríthatta el Hartlebent hasonló típusú beruházásoktól. Szerteágazó, sok esetben következetlen kiadói tevékenységének anyagi érdekelttségét jól szemlélteti Horvát István naplórészlete, amelyben egyértelműen utal a kiadó gyakran kudarcokkal végződő vállalkozásainak szervezetlenségére: „Hartleben Konrád Adolf, könyv árosságának jövedelmeit egyszerre ezerekkel akarván szaporítani, minden módokat (planum) ki találni iparkodott először, de látván, hogy nintsen ugrás a' természetben, gyalázatosan meg tsükkent. Által vette elejénten mindjárt a' Schediustól íratott Zeitschrift kiadását; készíttetett Lübeck által Patriotische Vochenblatot; íratott Tudos Palóztot; el kezdette Versegivel a' jelesebb Theátromi Daraboknak fordíttatásokat, Lapithie Frantzia könyvnek fordíttatását, 's a' t; által akarta venni, nyomtatás kedvéért ugyan azon Verseginek Grammatikáját, s' a' t. – Mi lett mindenekből? A' Zeitschrift, Vochenblat egy esztendő múlva nála el haltak; A' tudos Palózt meg szűnt, és nyomtatványai Kisnek oltsó áron által engedettek; Kolomposi első kötetkójét Eggenbergernek Versegi több írásaival együtt (Verseginek minden tudomása nélkül) el adta; a' La Pithie frantzia költeménynek fordíttatását félbe hagyatta; az Edvárd komédiának (melyly a' Theátromi Gyűjteményben első részt foglalt, de ezen Tzimjét Eggenbergertől, kinek már nem egy volt plánuma, el vesztette, és tsupán együgyű homlok írást nyert) végig esendő kijöttét a' nyomtatás alatt Eggenbergerre tuszkulta; Kolomposi második kötetkéjének kéziratát, Versegi Grammatikájának némelyly tisztára le írt részét, Kolomposi első kötetjének nyomtatványait, szint úgy tsekély fűzetésért Eggenbergerre tólta.”³² Mint ismeretes, a *Mulatságos Könyvtár* sem működött tovább egyetlen esztendőnél. Nem véletlen, hogy a magyar nyelvű könyvek árusításának sikertelensége folytán Hartleben fokozatosan áttér a pest-budai német polgárok igényeit megcélzó német nyelvű kiadványok terjesztésére. A későbbiekben teljes mértékben átszervezi kiadói vállalkozását, kizárólag német nyelvű kiadványokra összpontosítva.³³

Látható, hogy a románsorozatok látens piaci versenyében a pozicionálás és a közönségképzet diszkurzív határainak lefektetése az olvasóközönség (nem feltétlenül sikerrel kecsegtető) megnyerésének első lépéseit jelentik. Szempontról relevánsabb, hogy az ideologikus, programos elgondolások háttérében kibontakozik a pragmatikus, utóbb markánssá váló gazdasági szemlélet is, amely egyértelműen a románsorozatok gazdasági vállalkozásokként elképzelt kiadói megfontolásokat szemlélteti. A korabeli hírlapok felületén publikált tudósítások-

³¹ Vö. SZILÁGYI, VADERNA 2010, i. m. 401–404.

³² *Mindennapi, Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*, szerk. Szauder Józsefné, Temesi Alfréd, Bp., Tankönyvkiadó, 1967, 68.

³³ GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők*, Bp., A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1930, 81–82.

ban, jelentésekben és hirdetésekben e pragmatikus elv dinamikus előtérbe-kerülése jellemző.

„*Literátori*” és/vagy „*Tudománybéli*” Tudósítások (pragmatikum)

Említett kiadóink közül Landerer Mihály az egyetlen, akinek hirdetői gyakorlatában kontinuitás fedezhető fel a 18. század utolsó, és a 19. század első évtizede között. Miután 1795-ben családi örökségként átveszi a kiterjedt fiókhálózattal működő Landerer-nyomda irányítását, állandó hírlapi jelenlétével igyekszik biztosítani a kiadóhálózat termékeinek széles körű megismertetését.³⁴ S e jelenlét nem csupán a kiadott, vagy kiadni kívánt kötetek promócióját érinti, de kitekin-tést enged Landerer széles vállalkozói tevékenységének más ágazataira is, legyen szó a lublói savanyúvíz,³⁵ vagy Török Lajos gyógyító hatású készítményének árusításáról.³⁶ Sokatmondó, hogy Peretsényi Nagy László magasztaló hangvételű sorokkal köszönti a nyomdász-könyvkiadót: „Hála légyen a’ Magyarok’ irgalmas Istenének! Már mi fölöttünk is *Füskúti Landerer Mihály* Urnak személyében kegyesebb tsillagzatok kezdenek minden felül ragyogni; tudniillik: ez a’ Nemes Hazafi a’ leg-távolabb-lévő Magyarokat-is atyafiainak ésmérvén, hogy módot adna mindnyájunknak a’ Szép tudományoknak meg-ismérésére, kedvellésére, és gyakorlására, naponként szaporittya a’ Magyar könyveket, és a’ mint sok iz-béli tudositásai nyilvánosítják, tellyes erővel igyekeznek a’ Magyar Litteráturát nem tsak előbb-mozdítani, hanem ki-is terjeszteni.”³⁷ Landerer kiadói érdemeit Arkhimédész, Kopernikusz, Newton érdemeihez méri, sőt, ezekénél jelentősebbeknek ítéli, hiszen az említett személyek csupán a műveltebb, tanult elméket kecsegtették tudományos tevékenységükkel, velük szemben Landerer munkái „a kacagányos, és gubás Magyarainkat is a háládatosságra kötelezik”.³⁸ Peretsényi mondatai nyilvánvalóan túlzásokkal terheltek, a magasztaló metaforika háttérében azonban lényeges, Landerer következetes kiadói, s hirdetői gyakorlatával kapcsolatos meglátások fedezhetők fel. Látható, hogyan kapcsolódik Peretsényi ahhoz a retorikai utalásrendszerhez, amely a magyar nyelvű műveltség pártolá-

³⁴ Valószínűsíthető, hogy a kiadói tevékenység mellett e termékek hirdetésének feladata is hagyatékként került Landerer örökébe, az idősebb Landerer kifogásolható hirdetői gyakorlatát ugyanis már Kazinczy szóvá teszi Ráday Gedeonhoz írott levelében: „Suffena omnia colligam venena. Ezt Landerer meg-érdemli, mert minden választás nélkül ád-ki mindent, ’s a’ Haza-szeretettel fedezgeti a’ pénz után való ásitósását.” Kazinczy Ferenc levele Ráday I. Gedeonnak, 1786. okt. 19., KAZINCZY Ferenc *Levelezése, 1927 óta előkerült, és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye*, XXIII, kiad. Berlécz Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza, Bp., Akadémiai, 1960, 16. [Kiemelés tőlem – B. N.]

³⁵ *Magyar Kurír*, 1801. júl. 3., 15–16.

³⁶ *Magyar Hirmondó*, 1799. febr. 8., 178.

³⁷ *Magyar Kurír*, 1798. szept. 7., 315–316. [Kiemelés az eredetiben – B. N.]

³⁸ *Uo.* Dicséző sorait egy héttel később a *Magyar Hirmondó*ban is közzéteszi: *Magyar Hirmondó*, 1798. szept. 14., 350–352.

sának eszményén keresztül a tudós hazafiak ideologikus közösségéhez rendeli Landerert, s amely meghatározó jelentőséget kap a *Téli és Nyári Könyvtár* pozicionálásakor.

Sorozatokról lévén szó, a folytonos működtetés anyagi erőforrások konstans mozgósítását előfeltételezte, magyarán az egyes kötetek értékesítése alapvető feladatként jelentkezett valamennyi kiadó számára. „A mű egyéb ismérveit tekintve, a feltételezett közönségnek nem csupán a nagyságát kell számításba venni, hanem természetét, funkcionális igényeit, legfőképpen pedig lélektanát is.”³⁹ A könyvtermék e kívánalmakhoz igazodó profanizálódásának első jeleit a kiadók által közzétett rövid, mindössze néhány oldalas könyvjegyzékek, a vásárlók tájékoztatására szánt katalógusok jelzik.⁴⁰ A 19. század első évtizedeire kibontakozó tudatos közönségszervezés, olvasóvá-nevelés módozatainak a század vége óta formálódó hírlapirodalom biztosít adekvát megnyilvánulási felületet. A hirdetés közvetítő, propagáló szerepére már korán felfigyelnek a hírlapszerkesztők,⁴¹ ket-tős funkciót rendelve a hirdetés megjelenítéséhez: elsősorban a literatúra széles körben való terjeszthetőségének letéteményesét, a kurrens népszerűségnek örvendő románt közvetíti az olvasóközönség felé, másodsorban hangsúlyozza a periodikáknak e folyamatban betöltött, egyre inkább megkerülhetetlennek bizonyuló szerepét.

Legyen szó a *Magyar Kurír*, a *Magyar Hirmondó*, a *Magyar Merkurius* vagy a *Hazai Tudósítások* hirdetéseiről, valamennyi esetben a kötet, vagy kötetek ismertetése kerül lényegi pozícióba, a feltételezett olvasóközönséggel folytatott ideologikus beszédmód látványos háttérbe-szorulásával. Landerer Mihály rendszeresen tudósít a pesti József-napi,⁴² Medárd-napi,⁴³ János-napi,⁴⁴ Lipót-napi⁴⁵

³⁹ ESCARPIT 1973, i. m. 58.

⁴⁰ SZALISZNYÓ Lilla, „Imhol a' Jelentés”, *A magyar irodalom propagálása a 19. század első évtizedeiben = Piacok a társadalomban és a történelemben*, szerk. Halmos Károly, Kiss Zsuzsanna, Klement Judit, Bp., Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2014, 373; vö. KULCSÁR 1943, i. m. 15–16.

⁴¹ Fontossága már a *Mindenek Gyűjtemény*ben megfogalmazódik, amely a hirdetések kapcsolatképző funkciójára irányítja a figyelmet: „A' két Hazában lévő Könyv-nyomtató Urak, ha idején tudósítanak minket az eránt, minémű új Könyveket kívánnak a' Pesti Vásárokra le-vinni vagy küldení, azokat is hírül adjuk Gyűlyteményünkben, hogy tudja mind a' két Haza, minémű új munkák jönnek világosságra, 's hol és kinél, 's mitsoda áron szerezhesse-meg akármellyikét is, – az a' ki olvasni szeret. Sőt a' melly Tüdös Hazafijak akármelly tudós munkákon dólgoznak, azt is ha meg-tudhatjuk, készek lészünk előre meg-jelenteni, hogy ne talám magók is ugyan azon munkákban fáradozzanak.” *Mindenek Gyűjtemény*, 1789/1. negyed, 13. levél, 208.

⁴² *Magyar Hirmondó*, 1797. márc. 3., 277–280; *Magyar Hirmondó*, 1798. márc. 6., 320; *Magyar Merkurius*, 1795. márc. 6., 283–288; *Magyar Merkurius*, 1796. febr. 26., 242–244; *Magyar Merkurius*, 1798. márc. 2., 269–270.

⁴³ *Magyar Merkurius*, 1795. máj. 15., 547–548; *Magyar Merkurius*, 1796. ápr. 26., 498–500; *Magyar Kurír*, 1803. máj. 3., 559–560; *Magyar Kurír*, 1803. máj. 10., 590–592.

⁴⁴ *Magyar Kurír*, 1803. aug. 16., 221–224; *Magyar Kurír*, 1803. aug. 19., 237–240.

⁴⁵ *Magyar Hirmondó*, 1798. nov. 6., 590–592; *Magyar Kurír*, 1798. okt. 30., 553–554; *Ma-*

vásárokon megvásárolható köteteiről, részletes, az egyes kötetek címléírásai mellett a kiadványok méretét, árát, s egyéb paramétereit ismertető könyvlistákon keresztül. Rendszerszerűvé váló hírlapi jelenlétét az említett orgánumok felületén nagy számban közzétett jelentés, tudósítás vagy hirdetés szemlélteti. Következetes hirdetői gyakorlatával keveseknek sikerül lépést tartani, Wéber Simon Péter, Kiss István, Hartleben Konrád Adolf hasonló tudatossággal, de kevésbé rendszeresen, Eggenberger József vagy Trattner Mátyás inkább alkalmoszerűen szerepel a hírlapi nyilvánosságban. Sokatmondó, s szempontunkból alighanem példaértékű Hartleben a *Magyar Kurír* 1808. november 18-i számában közzétett jelentése (*Hartleben Konrád Adolf Könyváros' boltjában a 'Két Választó fejedelmekkel által ellenben lehet találni még ezen új Könyveket-is*), melyben a kilenc tételű könyvlistából nyolc tétel a saját kiadásában megjelenő románra vonatkozik.⁴⁶ Szó sem esik „szép nemről”, „tudós publikumról”, „hasznosságról”, vagy „pallérozásról”, a jelentés egyértelműen értékesítendő terméként tekint a felsorolt kötetekre, s így azok legrelevánsabb komponensét, az árat igyekszik minden esetben feltüntetni. A korszakban közzétett hirdetések, jelentések és tudósítások szerteágazó konglomerátumából e fenti közlemény tekinthető a korszak egyetlen, szinte csak románokra összpontosító hirdetésének. Tartalmi összetételét, s publikálásának körülményeit tekintve nem véletlen, hogy éppen az 1807 és 1808 közötti kiemelkedő időszakban kerül a nyilvánosság elé. E két esztendő, a sorozatokban kiadott kötetek és az őket tematizáló hírlapközlemények számát tekintve ugyanis egyértelmű *kulminációs pontként* értelmezhető, ti. az említett románsorozatok közül egy időben működik a *Téli és Nyári Könyvtár*, a *Flóra*, az *Eredeti Magyar Románok* és a *Mulatságos Könyvtár*.⁴⁷

Arnyalatnyi terminológiai különbségtétel ugyan mutatkozik az egyes hirdetés-típusok használatában, tartalmi differenciálás azonban kevés esetben érzékelhető. A „Tudósítás”, „Jelentés”, „Híradás” lényegében egy jelentésmezőbe tartozó „steril” fogalmak, végső arculatukat a kiadói „felhasználás” során, a periodikák felületén nyerik el. Pontos elkülönítésük ezért ütközhet problémába.⁴⁸ Mindezeket túl a kiadók eltérő formai kritériumok szerint teszik közzé hirdetéseiket: egyesek csak a címek felsorolására szorítkoznak, mások részletesebb könyvészeti adatokkal, (a pragmatikus szemlélet előtérbe-kerülését illusztrálandó) az értékesíteni

gyar Kurír; 1799. okt. 25., 544; *Magyar Kurír*; 1803. nov. 1., 567–568; *Magyar Kurír*; 1803. nov. 8., 598–599; *Magyar Kurír*; 1803. nov. 15., 630–632.

⁴⁶ *Magyar Kurír*; 1808. nov. 18., 654–656.

⁴⁷ Beleértve a sorozatoktól függetlenül kiadott köteteket, 1807–1808 között összesen huszonegy román hagyta el a nyomdaprést (Ajtay Sámuel, Bachich József, Dugonics András, Farkas Ferenc, Fáy András, Gorove László, Holosovszky Imre, Ilosvay Sámuel, Versegly Ferenc, s mások munkái). Vö. GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 361–385.

⁴⁸ Vö. CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, II, III, VI, Pest, Emich Gusztáv–Athenaeum, 1864–1874, 1591, 250, 479.

kívánt kötet méretével, árával egészítik ki híradásaikat.⁴⁹ Csupán a gyakorlat következetességében észlelhető azonosság, a gyakorlat részleteiben minden kiadó személyes érdekei, s elképzelései szerint járt el. E heterogenitás részben azon problémára is visszavezethető, hogy maguk a lapszerkesztők sem egységes, letisztult koncepció szerint szabályozták a hirdetések közzétételét. Horvát István és Ferenczy János például több esetben éles kritikával illeti, hogy Kultsár differenciálatlanul rendezi el a *Hazai Tudósítások* reklámfelületén publikált hirdetéseket. Levelezésükben hol szélhámoságát, felelőtlen ígéreteit teszik szóvá, hol a haszontalannak ítélt tudósítások igénytelen kiválasztását és közlését kárhoztatják, gyakran „hulladéknak”⁵⁰ minősítve Kultsár meg nem nevezett forrásait. Kritikus elítélésükben egyikük sem jósol hosszú életet az „ezermesterségü”⁵¹ Kultsár lapjának.⁵² Mint utólag kiderült, nem lett igazuk.⁵³ Bár a század első évtizedére a hírlapok és folyóiratok felülete viszonylagos „versenyterepet” is szolgáltatott a kiadók számára, a jól kimunkált hirdetések alapuló népszerűsítés önmagában még nem bizonyult elegendőnek egy vállalkozás sikeressé tételéhez. Ehhez kézenfekvő példaként említhető az *Eredeti Magyar Románok* koncepciózus, mégis bevégezetlenül maradt esete.

⁴⁹ SZALISZNYÓ 2014, i. m. 375.

⁵⁰ „Kultsár Úr Toldi lovaként a' szemeteken gyűti össze Tudósításait”. Horvát István levele Ferenczy Jánosnak, 1806. dec. 1., *Horvát István és Ferenczy János levelezése*, kiad. Soós István, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 1990 (Commerciana Eruditorum Hungariae, Magyar Tudósok Levelezése, 2), 44. Másutt: „Tek. Kultsár Uron, ne hogy Toldi lovaként a' szemeteken kényszerítették Tudósításait keresgélennie, segíteni iparkodtam egy kevesé, mert arról meg vagyok győzötve, hogy kevés értékű lehet az, a' mit szemeteken találhat. Nem is illendő illetően ringy rongyokat egy ditső Nemzet elejébe, millyen a' Magyar, föl adni. Nagyot köll gondolni a' Magyar lélekről: meg sértetik az, ha *gyim gyom partékát* küldetnek meg ítélese alá. – Én, hogy tsak ön magam tsekélységéről szoljak példának okáért valamit, soha sem olvashatom szánakodással elegyült ihletődés nélkül az esőről, szélről, 's egyéb hasonlokról szóló hosszú 's unalmas dadogásokat, mert az üdő viszontagságait minduntalan morogni haszontalanság, 's olyan dolog, mellyet a' szemét kupatzokon is meg lehet akár melly nézőnek látnia. A' Hazai Tudósításoknak Tudósítaniok köll tzeljok szerint: mennyivel válik illyenekből tudósabbá az olvasó? Kevesebbet ígérjünk, és többet tegyünk egyfelül: másfelül pedig tehetségeinkhöz mérjük ígértünket.” Horvát István levele Ferenczy Jánosnak, 1806. dec. 2., HORVÁT, FERENCZY 1990, i. m. 44. [Kiemelések tőlem – B. N.]

⁵¹ Ferenczy János levele Horvát Istvánnak, 1807. jún. 27. HORVÁT, FERENCZY 1990, i. m. 119.

⁵² Viszonylag korán, a *Hazai Tudósítások* működésének második évében megfogalmazódik a szomorú sors (vizionált) előképe: „ha el gondolom, hogy Kultsár Ujsága vagy haldoklik, vagy közel vagyon a' halálos betegséghez, a' kor mélyen szomorkodom. Utóbbi leveleiben semmit sem lelek, a' mi a' papiros vesztegetést meg érdemlené. Ha így ír sokáig: a' fél esztendő végével senki sem fogja ujság levelét hozatni, 's nem leszen ismét a' Magyaroknak önön Hazájában ujsága”. Horvát István levele Ferenczy Jánosnak, 1807. febr. 10. HORVÁT, FERENCZY 1990, i. m. 76. Levelezőtársa betegség-metaforikáját alkalmazva Ferenczy is hasonló következtetésre jut: „Kultsár ismét tsügged. Ojan az ő ujsága, mint Révai egészsége, hol erőre kap, hol le rogygyan.” Ferenczy János levele Horvát Istvánnak, [1807. márc. 16. után] HORVÁT, FERENCZY 1990, i. m. 89.

⁵³ Vö. LABÁDI 2014a, i. m. 318.

Eggenberger 1806 végén jelenti be a *Hazai Tudósítások*ban egy új románsorozat elindításának tervét, melyet a szerkesztő Kultsár lelkes kommentárral közöl: „Pesti Érdemes Könyvtáros Eggenberger (Baronai) József Úr olly új szándékról tudósítja a Magyar Hazát, melly neki ditsőségére, minden Hazafinak pedig öröme-re szolgálhat. Halljuk Jelentésének szavait: »Nagy ditsőségére válik az a Magyar Nemzetnek, ha az idegen munkák ízetlen fordításai által nem hagyja már tovább magát vezetéken hordoztatni, mint a járt tanuló gyermek. Megismérni az elme jussait, és tulajdon lelki erejével a természetnek és a régi történeteknek mezejeiken új pályafutásra ereszkedni, férfias tselekedet, férfias Nemzetet illet. Kéri azért az alább irtt a Magyar Nemzetnek Tudós Tagjait, hogy a Nemzeti Nyelvhez viseltető szereteteket Eredeti Magyar Románok iratásai által megbizonyítani méltóztassanak. Ez szerezheth nekik állandó ditsőséget, ez nyujthat a Nemzetnek igazi hasznos mulatságot.« Ehez képest Eredeti Magyar Románokat szándékozik kiadni, és ugyan esztendőnként két kötetet.”⁵⁴ Eggenberger a fordítások deklaratív elvetésével, az eredeti munkák szorgalmazásával tudatosan a Landerer-féle *Téli és Nyári Könyvtár* ellenében pozicionálja sorozatát.⁵⁵ Vállalkozása végül megreked a kezdeti fázisban, a tervezett esztendőnkénti két kötet helyett mindösszesen Ilosvay Sámuel *Palugyay története*, valamint Verseghy Bárá *Külneki Gilméta kisasszony, és Aranypataki György* című műve jelenik meg a rövid életű sorozatban. Ráadásul egyik sem tekinthető eredeti alkotásnak, így a megvalósítás végül nem csupán a koncepciónak, de a sorozat címének is ellentmond. Esete, a *Rózsa Szín Gyűjtemény*, a *Téli és Nyári Könyvtár* és a *Flóra* többkötetes sorozatainak árnyékában a termékutánzás gyakorlatának kevesebb erőfeszítéssel járó, de annál kockázatosabb vetületére hívja fel a figyelmünket. Hogy Eggenberger vállalkozásának sikertelenségét milyen mértékben befolyásolhatta a korábban indult sorozatok népszerűségi faktora, nem áll módunkban rekonstruálni, a nyilvánvaló ellentétek jelenléte azonban több esetben érzékelhető. Súlyosbodásukhoz pedig a hírlapszerkesztők, különösen Kultsár feszültségkeltő kommentárjai is hozzájárulhattak. A *Flóra* harmadik kötetét népszerűsítő jelentésében például egyértelmű malíciózus hangvétellel utal a *Rózsa Szín Gyűjtemény* és a *Téli és Nyári Könyvtár* korábbi sorozataira: „Hiero Syrakusai Király’ Történetei. – Pesten N. Kis István Könyvtárosnál 1807. 12öd formában. Ezen tiszta Magyarorsággal, és elmés elrendeltetéssel készült Költeményes történet *árnyéket von mind azokra, mellyek vagy a időtől, vagy a borítékról veszik nevezeteket*, és ugyan azért a tárgyakra nézve épen semmi válogatást nem mutatnak. Bár tsak az afféle álomlátások, késértetek, s több olyan gyáva lelkeknek táplálásaikra szolgálható munkák ne terhelnék Nemzeti Literaturánkat! – Ezen itt említett Hieró történetei válogatott tárgyakat nyujtanak az olvasásra, és szép rézre metszett képpel vannak felékesítve.”⁵⁶ Kultsár kritikus viszonya a korábbi sorozatokhoz egy láthatatlan,

⁵⁴ *Hazai Tudósítások*, 1806. nov. 22., 351–352.

⁵⁵ LABÁDI 2014a, i. m. 326–327.

⁵⁶ *Hazai Tudósítások*, 1807. aug. 15., 111. [Kiemelés tőlem – B. N.]

a románsorozatok között kitapintható pozíció- és konkurenciaharc kontextusában értelmezhető.⁵⁷

Problémák eszerint már a korai fázisban jelentkeztek. Sőt – amint az Landerer Mihály jelentéséből kitűnik –, a kiadókat bizonyos esetekben olyan váratlan szituációk is hátráltatták, amelyek egyrészt felboríthatták az adott kötet esetében végzett anyagi kalkulációkat, másrészt a szervezetlenség gyanúját keltve esetleg rossz fényben tüntethették fel a sorozatot az olvasók előtt. E problémával Landerer Mihály már a *Téli és Nyári Könyvtár* első kötetének esetében találkozunk: „Mivel a' Nyári, és Téli Könyv-tárnak jelenvaló első Része a' Betűknek aprósága miatt kevesebb árkusokban, mint eleintén a' Ki-adó sajdíthatta, foglaltatott légyen, és az el-tökéllt szándékának egyedül az a' tzelja, hogy a' tudós Olvasóimnak mennél tűrhetőbb árron könyvekkel szolgálhasson; erre nézve már hírül adott árát egy forintról 45 krajtzárokra le-szállította.”⁵⁸ Hogy a csorbát kiküszöbölhesse, Landerer a nyomtatói hibát ügyes fogással az olvasóközönség anyagi érdekeire érzékeny kiadói magatartás hangsúlyozásával igyekszik elfedni. A hasonló bonyodalmak elkerülésére azonban nyilvánvalóan minden kiadó figyelmet fordított, hisz a sorozatos tévedések az esetleges előfizetők elvesztésének veszélyével fenyegethettek. A kötetek döntően prenumerációs rendszerben történő értékesítése ugyanis arra figyelmeztet, hogy „a könyvkiadás industrializációjának nem minden eleme volt még teljesen életképes”.⁵⁹ Ilyesféle problémával szembesülhetett Hartleben is, amikor a *Multságos Könyvtár* második kötete mégsem az eredeti koncepció szerint jelent meg, Landerer magyarázatával ellentétben azonban Hartleben nem szolgál hasonló mentséggel. Számára fontosabb, hogy még lehet kapni a sorozat első kötetét: „Ezen Könyv-tárból minden Hónapban megjelenik egy Kötet, mindenike egy egy Románt foglal magában, 's magánosan is megvehetni. A' második Kötetben már nem *Almarik*, hanem egy más Román: *Rózika' Titkai*, jön ki. Az első Kötetet is, ezen tzm alatt: *Lelemények*, magánosan meg lehet szerezni.”⁶⁰

Az ún. „industrializáció” hosszadalmas, a formálódó olvasóközönség növekedése lassú tendenciát mutat⁶¹ – e visszatartó körülményekre vonatkozó elégedetlenségeinek a korszak értelmisége gyakorta hangot ad.⁶² Talán érthető, hogy Trattner János Tamás miért érzi parancsolónak, hogy folyóiratközleményben

⁵⁷ LABÁDI 2014a, i. m. 316–320, 327.

⁵⁸ *Báró de Mánx' lengyel orsz. confed. generálisnak a' tengeren, és szárazon tett Útazásai és tsudálkozásra méltó Történetei*, Öszve-szedettek, és magyar nyelven kiadattak hiv unokája által, Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihálynál, 1805, [200].

⁵⁹ SZALISZNYÓ 2014, i. m. 369.

⁶⁰ HOLOSZVSKY Imre, *Rózika' Titkai*, Pesten, Hartleben Adolf Könyvárosnál, 1808, [2].

⁶¹ HABERMAS, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szervezéváltozása, Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. Endreffy Zoltán, Glavina Zsuzsa, Bp., Osiris Kiadó, 1999, 85–101.

⁶² Vö. KORNIS Gyula, *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, I, 1927, 393–395; KULCSÁR 1943, i. m. 80–81.

értekezzen az előfizetések szükségességéről.⁶³ Trattner nehezményezi, hogy az olvasóközönség (de főként a könyvvásárlók) csekély száma miatt a könyvkiadás még mindig költséges, s kockázatos vállalkozásnak tekinthető, ebből kifolyólag továbbra is szükség van a hallgatólagos becsületkódexen alapuló előfizetési rendszer fenntartására: „még nállunk kevés a ’ könyvvevő, de sokkal több az Olvasó; ezen okokra nézve az olyan Szerző, vagy pedig Kiadó a ’ ki pénzét kockára nem akarja és nem is teheti, szükséges, hogy előfizetést hirdessen, és ezen úton béggyülemző pénzzel a ’ nyomtatást vihesse, más részről pedig elérje azon tztelt is, hogy Munkája ez által inkább esméretessé tétessék a ’ két Hazánkban.”⁶⁴ Más kérdés, hogy a prenumeráció hosszú évtizedeken át fenntartott rendszere elsősorban kiadói érdekeltségéből működött, a szerzőkre (s nem mellékesen az előfizető személyekre) kényszerű teherként nehezedett.⁶⁵

Említett példáinkból kitűnik, hogy az olvasók megszólítása, az értékesíteni kívánt kötet széles körű megismertetésének feladata milyen hosszú időn keresztül meghatározza a könyvkereskedelem alakulását, a románirodalom térhódítását. Tegyük hozzá, az értékesítési szempontok a kiadási procedúra szerteágazó feltételrendszeréhez, valamint a magyar nyelvű olvasóközönség változó kívánalmaihoz igazodva szüntelen módosulási kényszernek voltak kitéve. Románsorozataink régi századfordulós prosperálása azonban lehetővé teszi azt az óvatos következtetést, hogy e sorozatok, főként a *Rózsa Szín Gyűjtemény* és a *Téli és Nyári Könyvtár* egyes kötetei relatív népszerűségnek örvendtek az olvasóközönség előtt, fogyasztói érdeklődés hiányában ugyanis lehetetlen lett volna a sorozatok éveken át történő működtetése. A románok kiadásának és értékesítésének gyakorlata voltaképp párhuzamosan haladt a magyar nyelvű nyilvánosság kialakulásával, kapcsolatuk már a kezdetektől megmutatkozik, sporadikusan, nem rendszer-szerűen közölt hirdetésekön keresztül. Minthogy európai viszonylatban a 18. század második felétől fogva a könyvet következetesen kulturális árunak tekintették (fél évszázados fáziskéséssel hasonló átrendeződés kezdeteire figyelhetünk fel a hazai irodalomban is), e gazdasági logika dinamikus előtérbe kerülésével a „piac az addig domináló árucseréről egyre inkább áttért a kapitalista elvek alapján működő pénzforgalomra.”⁶⁶ Ahhoz, hogy a piaci logika szerint kibontakozó, új típusú könyvkiadói gyakorlatok eredményesen közvetíthessék termékeiket a vásárlók felé, szükségszerűen számolniuk kellett a nyomtatóprést elhagyó kiadványaik széleskörű megismertetésének feladatával. A kommunika-

⁶³ TRATTNER János Tamás, *Az Előfizetésnek módja, neme, célja és haszna = Tudományos Gyűjtemény*, 1818/10, 109–115.

⁶⁴ *Uo.*, 110–111.

⁶⁵ Vö. DEMMEL József, „...ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot”, *A prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006/6, 650–676.

⁶⁶ WITTMANN, Reinhard, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, ford. Sajó Tamás, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 337.

tív szövegtípusok látványosan hátat fordítanak a korábbi, a szövegek paratextusaiban mintázódó közönségképzetek, ideologikus beszédmódok konszenzuális alkalmazásának, egyértelművé téve, hogy e gyakorlat, a széles értelemben vett nyilvánosságtól paradox módon elzárt retorika önmagában kielégítetlenül hagy számos, a kötet sikeressé tételéhez szükséges feltételt. Világos, hogy ezt követően a kiadók már tudatosan számot vetnek a hírlapok nyilvánosságteremtő és -közvetítő szerepével, melynek következményeként fokozatosan diszkurzív tevékenységgé alakul a románok hirdetésének gyakorlata. Dinamikus térnyerésük pedig a habermasi polgári nyilvánosság kialakulása felé mutat. A két elkülönített forráscsoport vizsgálatából az a konzekvencia szűrhető le, hogy a korszak kiadói számára az olvasóközönség megközelítésében és megnyerésében a konkrét gyakorlati tevékenységek kerülnek domináns pozícióba, egyértelművé téve, hogy pusztán ideologikus toposzokat felvonultató szövegekkel már nem tehető sikeressé egy deklaráltan gazdasági szemlélet erőterében formálódó vállalkozás.

BÉRES, NORBERT

**'Roman – et quoi de meilleur qu'un Roman'
– stratégies de popularisation du genre**

L'auteur de la présente étude se propose de reconstruire les pratiques éditoriales, publicitaires et de diffusion des collections de roman aux 18e–19e siècles. Il est notoire que le tournant du siècle est la période de la conquête de la prose en langue hongroise et de l'essor quantitatif du roman. L'accroissement spectaculaire du nombre des romans publiés a rendu nécessaire l'établissement d'un régime de financement et de diffusion, ainsi que la mise en place de techniques publicitaires efficaces. Les types de textes correspondant à cette logique – le 'rapport', 'l'avis', la 'recension' et enfin le 'compte-rendu' – illustrent la sortie de l'activité publicitaire de la sphère privée: les attraites des livres déjà publiés (ou en cours de publication) y sont détaillés pour capter l'attention d'un public très large. Il est indiscutable que la diffusion et la commercialisation de cette marchandise qu'est le livre devient une préoccupation majeure des éditeurs de l'époque. Les annonces et les comptes-rendus parus dans les périodiques ont non seulement contribué à la diffusion plus efficace des produits, mais ils ont également créé la possibilité d'un discours critique littéraire. Afin de pouvoir interpréter dans son contexte la promotion de la prose et le triomphe du roman au tournant des 18e–19e siècles, il convient de se servir des méthodes que nous fournit la sociologie de la littérature.

Keywords: 19th century, History of publishing, Press History, Prose, Book series